

A IX–X. SZÁZADI MAGYAR TÖRZSSZÖVETSÉG SZLÁV KAPCSOLATAI

Jelen tanulmány a magyar törzsszövetség szláv népekkel való történeti kapcsolatait vizsgálja, és csak másodlagosan utal a nyelvi, kulturális vonatkozásokra.¹ A honfoglalás előtti magyar–szláv kapcsolatokkal egy korábbi írásomban is foglalkoztam.² A szlávokkal való érintkezést egészen a keresztény állam meg-alapításáig vizsgálom, amely a nomád törzsszövetség felszámolását jelentette.

A honfoglalás előtti korszakban elsősorban a keleti szláv népekkel kerültek kapcsolatba a magyarok. Erről a 922–923 után keletkezett Dzsajháni-hagyományból értesülünk. Ibn Ruszta szerint a magyarok az „összes velük szomszédos saqāliba (szláv) fölött győzelmet aratnak. Súlyos élelmiszer-ellátmány nyújtására kötelezik őket, és rabokként tartják őket”.³ Gardézi szerint „állandóan portyára mennek a saqlábok ellen” és „állandóan legyőzik a saqlábokat. Súlyos élelmiszer-ellátmány nyújtására kötelezik a saqlábokat, és úgy kezelik őket, mint foglyikat”.⁴ Mindkét forrás utal arra, hogy foglyokat ejtenek a magyarok a szlávok (és a ruszok) közül, és ezeket a rabszolgákat bizánci területre, K.r.h-ba vitték és ott cserébe „brokátot, gyapjuszőnyeget és más rum (bizánci) árut vesznek”.⁵ A fenti híradások azt tükrözik, hogy az etelközi magyar törzsek rendszeres portyázó hadjáratokat vezettek a szállásterületükhöz közeli keleti szláv törzsek ellen, élelmiszer-adóra kötelezték őket, foglyokat ejtettek, akiket a Krím-félszigeti bizánci Kher-

¹ A magyar–szláv érintkezésekre, elsősorban nyelvi vonatkozásban vö. H. Tóth, I. 1996, *A magyarok és a szlávok a 9–11. században*. In: Kristó, Gy. – Makk, F. (szerk.), *Árpád előtt és után: Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről*. Szeged: Somogyi Könyvtár, 75–84.

² Tóth, S. L. 1999, *A magyar törzsszövetség szláv kapcsolatai*. In: Bibok, K. – Ferincz, I. – H. Tóth, I. (szerk.), *Örvenéves a szegedi szlavisztika*. Szeged: JATE Szláv Intézet, 153–164.

³ Ibn Ruszta híradásának fordítására vö. Zimonyi, I. 2005, *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról: A Ġayhānī-hagyomány magyar fejezete*. Budapest: Balassi Kiadó, 35. (= Magyar Östörténeti Könyvtár 22.)

⁴ Gardézi e fordítására vö. Uo., 39.

⁵ Ibn Ruszta idézett híradására vö. Uo., 35; Gardézi hasonló híradására („rabszolgákat hoznak, Rumba (Bizáncba) viszik és eladják”) vö. Uo., 39.

szónban értékesítettek.⁶ A muszlim tudósítások hitelét kevesen kérdőjelezték meg. Volt ugyanakkor olyan nézet, amely kétségét hangoztatta, és a magyar–szláv konfrontáció helyett inkább együttműködést tételezett fel.⁷ Ez a felfogás arra épít, hogy az orosz őskronikában csak a kazár–szláv konfrontáció és a kazároknak való adózás szerepel a IX. század második felében a poljánok, a szeverjánok, a vjaticok, illetve a radimicsek esetében.⁸ Ez bizonyonnyal önkényes értelmezés, amely a XII. század elején összeszerkesztett orosz őskronikát vagy *Nesztor krónikát* (PVL) és a X. század harmadik évtizedére tehető Dzsaháni-szöveghagyományt állítja egymással szembe.⁹ A muszlim híradások egyértelművé teszik, hogy a magyarok rendszeres hadjáratokat vezettek a szlávok ellen. Valószínű, hogy a honfoglalás előtti magyar hadjáratok zöme éppen a szlávok ellen folyt, évenkénti gyakorisággal. E hadjáratok célja a szlávok élelmiszerfeleslegének elsajátítása, főként pedig értékesíthető foglyok szerzése volt, hogy bizánci luxusárukhhoz jussanak.¹⁰ Bizonyos értelemben a magyar törzsszövetség, a steppei „nomád állam” vazallusai voltak a rendszeres adóra kényszerített keleti szláv törzsek.¹¹

Több kérdés felmerül a keleti szláv törzsekkel való kapcsolatot illetően. Az első, hogy mely keleti szláv törzsekkel érintkeztek a magyarok. A másik, hogy vajon a kazárok szövetségeseiként támadták-e a magyarok a szláv törzseket, vagy saját kezdeményezésükre. Végezetül a keleti szláv törzsekkel való kapcsolat időtartama, illetőleg kezdeteinek időpontja is lényeges, hiszen ennek intenzitását, mélységét határozza meg. A magyarok szláv szomszédai között feltételezték a keleten lakó vjaticokat és szeverjánokat (szevereket), a Kijev környéki poljánokat, valamint a Prut és Dnyeszter közelében lakó két nyugati törzset, az ulicsokat és ti-verceket.¹² Feltételezték, hogy a magyarok a kazárok katonai segédnépeként vagy

⁶ Tóth, S. L. 2011, *Levediától a Kárpát-medencéig*. Budapest: Históriaantik Könyvesház Kiadó, 2. jav. kiadás, 134–135.

⁷ Perényi, J. 1956, A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. In: Kovács, E. (szerk.), *Magyar–orosz történelmi kapcsolatok*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 5–34.

⁸ Háztartásonként egy-egy mokusprémmel adóztak a kazároknak a poljánok, szeverjánok és vjaticok 859-ben, illetve a radimicsek 885-ig, vö. Hodinka, A. 1916, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest: MTA, 36–37, 48–49; vö. még Boba, I. 1967, *Nomads, Northmen and Slavs: Eastern Europe in the Ninth Century*. The Hague–Wiesbaden: Mouton–Harrassowitz, 57, 63–64.

⁹ Tóth, S. L. 1996, A honfoglalás előtti magyar kalandozások. *Hadtörténelmi Közlemények* 109, № 4, 21.

¹⁰ Tóth 2011: 135.

¹¹ Kristó, Gy. 1995a, *A magyar állam megszületése*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 126. (= Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8.)

¹² H. Tóth, I. 1997, Szláv nyelvi hatások az ősmagyar nyelvre. In: Kovács, L. – Veszprémy, L. (szerk.), *Honfoglalás és nyelvészet*. Budapest: Balassi Kiadó, 66.

szövetségeseként támadták a szlávokat.¹³ Azt is felvetették, hogy a korábbi kazár adóztatást magyar adószedés váltotta fel.¹⁴ Nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a magyarok a kazárokkal együtt közös kalandozó hadjáratokat vezettek a szlávok ellen a 850-es évek és 880-as évek első fele között, és ezért kényszerültek rendszeres adófizetésre a kazároknak a poljánok, szeverjánok, vjaticsok és radimicsek ebben az időszakban.¹⁵ Nem tartom valószínűnek viszont azt, hogy a kazár adóztatást e szláv törzsek esetében a magyarok vették volna át, hiszen az orosz őskronika utal arra, hogy a ruszok (oroszkok) léptek a kazárok helyébe, akik 882-ben a poljánokat, 884-ben a szeverjánokat, 885-ben pedig a radimicseket kezdték adóztatni.¹⁶ Sokkal valószínűbb, hogy a magyarok a két nyugati, legdélebbre elhelyezkedő keleti szláv törzsszel, a Dnyeper és Bug környékén élő ulicsokkal és tivercekkel kerültek szorosabb kapcsolatba.¹⁷ Ennek megfelelően az ulicsokat és a tiverceket kényszeríthették rendszeres adózásra a magyarok, míg a kazároknak adózó szláv törzsek rusz fennhatóság alá kerülhettek, ellenük csak alkalmi hadjáratokra kerülhetett sor.¹⁸ A szláv foglyok nagyobb részét értékesítették a magyarok, más részük szolgálaként kerülhetett a magyar törzsszövetségbe. Utalni kell arra, hogy az orosz őskronika szerint a magyarok (ugrok) Kijev mellett vonultak el, „a hegyen keresztül, amelyet ma „Ugorskoje”-nek neveznek”.¹⁹ A másik gyanúba vett magyar vonatkozás az orosz őskronikában „Olma udvarháza”, akit feltételelesen Álmossal is azonosítottak. Felmerült az a lehetőség, hogy Anonymus kései híradását Kijev elfoglalásáról ide lehet kapcsolni, és Kijev felett magyar uralom feltételezhető Álmos fejedelemsége idején. Valószínűsíthető azonban, hogy „Olma udvarháza” nem köthető össze Álmos személyével, a „Magyar-hegy” pedig egy későbbi, XI. századi előváros lehetett Kijevben. A Kijev feletti magyar uralomra tehát nincs bizonyítékunk.²⁰ A keleti szláv törzsekkel való intenzív érint-

¹³ Macartney, C. A. 1930, *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge: CUP, 111–112; Czeglédy, K. 1985, *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest: Körösi Csoma Társaság – MTA Könyvtára, 119; Tóth 1996: 22.

¹⁴ Kristó, Gy. 1980a, *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest: Magvető Kiadó, 144–145.

¹⁵ Tóth 1999: 15; a kazár–szláv viszonyt békésnek tartotta, bár a kazároknak való adófizetést elismerte I. Boba 1967: 63–64.

¹⁶ Hodinka 1916: 38–39, 48–49; a ruszok alávetették a korábban kazároknak adózó keleti szláv törzseket vö. Boba 1967: 66–67.

¹⁷ Vö. H. Tóth 1997: 67–68.

¹⁸ Tóth 1999: 158.

¹⁹ Kristó, Gy. (szerk.) 1995b, *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 174 (Ferincz István fordítása). (= Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.)

²⁰ Erdélyi, I. 1986, *A magyar honfoglalás és előzményei*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 49; Kristó, Gy. 1980b, Kijev a magyar krónikákban. *Tiszatáj* № 3, 61–64;

kezést feltételező történeti felfogás szerint a magyarság már a VI–VII. században, az onogur fennhatóság korszakában kapcsolatba került a vjaticsokkal.²¹ Hangsúlyozni kell azonban azt, hogy e nézet a keleti szláv kölcsönszavak nagy számán és a magyarok feltett déli őshazáján, onogur birodalomba tartozásán és a vjaticsokkal való korai szomszédságán alapul, amelyből származtatja a magyarok ungri/ugri (ogre) népvnevét. A vjaticsok mozgása azonban az Oka folyótól a Don felső folyása felé irányult, így a magyarokkal való korai kapcsolatuk mindenképpen kérdéses.²² Más álláspont szerint 750 táján vonult a magyarság északi őshazájából (Magna Hungaria) délnyugatra (Etelközbe), kelt át a Donon, és ekkor került kapcsolatba a szeverjánokkal/szeverekkel.²³ Ez reálisabb elképzelésnek tűnik a keleti szláv–magyar érintkezések kezdeteit illetően.²⁴ Véleményem szerint azonban a források (Dzsajháni-hagyomány, orosz őskronika) alapján csak a IX. század második felétől van lehetőségünk a keleti szlávokkal való magyar érintkezések feltételezésére. Annál is inkább e kései és rövid ideig tartó érintkezések valószínűsíthetőek, mivel a magyarok is csak a 830-as évektől bukkanak fel a történeti forrásokban a Don és az Al-Duna közti térségben, Etelközben.²⁵ Így tehát időtartam szempontjából rövid ideig tartó, kb. fél évszázados kapcsolatról beszélhetünk a keleti szláv törzsek és a vélhetően nemrég megszerveződő magyar törzsszövetség között.

Nyelvi szempontból a korábbi nyelvészeti szakirodalom hosszan tartó és intenzív keleti szláv, órosz hatással számolt a honfoglalás előtti őshazákban (Munkácsi Bernát), amely felfogást éles bírálat ért (Asbóth Oszkár).²⁶ A későbbi nyelvészeti kutatás kisebb mértékű honfoglalás előtti keleti szláv befolyást feltételezett, bár még mindig jelentős számú órosz jövevényszót mutatott ki (Melich

Kristó, Gy. – H. Tóth, I. 1996, *Az Orosz Évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról. Acta Historica* 103. Szeged, 21–29.

²¹ Perényi 1956.

²² Perényi elméletének elemzésére és kritikájára vö. H. Tóth 1997: 64–65, 67–68.

²³ Györffy, Gy 1990, A magyar–szláv érintkezések kezdetei és „Etelköz” múltja. *Századok* 124, 2–22; H. Tóth 1996: 76.

²⁴ Györffy elméletének méltatására vö. H. Tóth 1997: 66.

²⁵ A magyarok a 830-as években tűnnek fel a térségben Georgius Monachus Continuatus 836–838-ra, az *Annales Bertiniani* 839-re, Ibn Ruszta és Konsztantinosz 830-as évekre vonatkozatható adatai alapján, vö. Kristó, Gy. 1996, *Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 30–35; Tóth 2011: 25–34.

²⁶ Munkácsi, B. 1897, A magyar szláv etnikai érintkezés kezdetei. *Ethnographia* 8, 1–30; bírálatára l. Asbóth, O. 1900, A magyar nyelvbe került szláv szók átvételének helye és kora. *Nyelvtudományi Közlemények* 30, 1–38; a tudománytörténeti áttekintésre részletesebben vö. H. Tóth 1997: 62–63.

János, Kniezsa István).²⁷ Mérvadó álláspont szerint az ősmagyar nyelvet Etelközben mérsékelt óorosz (ti. keleti szláv) hatás érte, ezt jelezhetik *cseléd, szolgál, igris* szavaink.²⁸ Ehhez az időszakhoz kapcsolták *lengyel, tanya, ikra, óriás, császár* és *kemence* szavainkat is.²⁹

Kevésbé rendszeresek voltak a déli szlávokhoz sorolható, török vezetőréteggel bíró, de elszlávosodó bolgárokkal való kapcsolatok.³⁰ A magyarok 838 táján alkalmi szövetségesei voltak a Bizánc elleni háborúban a bolgároknak, amikor sikertelenül próbálták megakadályozni a makedón hadifoglyok visszatérését Bizánc területére.³¹ Majd 894-ben vagy 895-ben Árpád és Kuszán bolgárellenes szövetséget kötött VI. (Bölcs) Leó követével Simeon bolgár fejedelem ellen. A magyar hadjárat kezdetben sikeres volt, több csatában legyőzték a bolgárokat, de végül Simeon kerekedett felül.³² Egy híradás szerint Simeon szövetséget kötött a magyarok ellenségeivel, a velük kelet felől szomszédos besenyőkkel, akik a magyarokra támadtak. Ez a támadás előidézője lett a honfoglalásnak, a Kárpát-medence megszállásának.³³ A déli szláv bolgár nyelv is hatással volt a magyarokra, bár nehéz elkülöníteni a honfoglalás előtti és a Kárpát-medencében átvett réteget. Talán törzsfőt jelölő *vajda* szavunk „bolgár-szláv közvetítéssel juthatott el VII. Konsztantinosz” művébe.³⁴ Hasonlóképpen *görög* szavunk is a honfoglalás előtti bolgár-szláv érintkezés eredménye lehetett.³⁵

A nyugati szlávok közé sorolható morvákcal is kapcsolatba kerültek a magyarok a IX. században. Nyugati kalandozásaik során 862-ben, 881-ben is betörték a keleti frank állam területére, és szövetségben állhattak a keleti frank hűbéres morvákcal.³⁶ Ugyanakkor 892-ben Szvatopluk (Zwentibald) morva fejede-

²⁷ Melich, J. 1910, *Nyelvünk szláv jövevényszavai*. Budapest. (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 13.); a szláv jövevényszavak legteljesebb gyűjtésére vö. Kniezsa, I. 1974², *A magyar nyelv szláv jövevényszavai I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

²⁸ H. Tóth 1997: 66, 68.

²⁹ H. Tóth 1996: 76.

³⁰ A bolgár kapcsolatokra vö. Tóth, S. L. 1994, *Hungarian-Bulgarian Contacts in the Ninth Century*. In: H. Tóth, I. (szerk.), *Szegedi Bolgarisztika / Сегедската българистика* (= *Hungaro–Bulgarica* V.). Szeged: JATE, 71–79.

³¹ Tóth 2011: 26–29, 121–122.

³² Tóth 2011: 126–131; Tóth, S. L. 2010a, *A honfoglalástól az államalapításig: A magyarság története a X. században*. Szeged: Históriaantik Könyvesház Kiadó, 40–42.

³³ E híradásra a *De administrando imperio* 40. fejezete, vö. Bíborbanszületett Konstantin, *A birodalom kormányzása*. (A görög szöveget Moravcsik Gyula fordította. Olajos Terézia bevezető tanulmányával.) Reprint, Budapest: 2003, 176–177 (továbbiakban: DAI); elemzésére vö. Tóth 2010a: 42–44.

³⁴ H. Tóth 1997: 68.

³⁵ H. Tóth 1996: 76.

³⁶ Tóth 1999: 160–161.

lem országát, Moráviát pusztították Arnulf keleti frank uralkodó szövetségeseként.³⁷ Két évvel később, 894-ben a frank tartományt, Pannóniát dúlták feltehetően éppen Szvatopluk szövetségeseként, aki ebben az évben halálozott el.³⁸ Feltevésem szerint ezt a 894. évi pannóniai hadjáratot és a magyarok főserégének távollétét kihasználva támadtak a Simeon bolgár fejedelemmel szövetséges besenyők Etelközre, ami a 894 végére, 895-re tehető Kárpát-medencei honfoglalást, betelepődést idézte elő.³⁹

A honfoglalás alapvető változást hozott a magyar–szláv kapcsolatok területi vonatkozásában, jellegében és intenzitásában. A magyarok elkerültek a keleti szláv törzsek közvetlen szomszédságából, és a nyugati szláv és déli szláv népek közti területre költöztek. Az új, kárpát-medencei szállásterület elfoglalását megkönnyítette, hogy lényegében három állam osztozott e területen: a frank/keleti frank birodalom, a tőle időnként függésben levő morva fejedelemség és a bolgár állam. Mindhárom állam szempontjából a Kárpát-medence periferiának számított, ami megkönnyítette a magyarok részéről a terület elfoglalását.⁴⁰ A korabeli források többsége a szlávok, közelebbről a morvák rovására történt támadásnak minősíti a magyarok honfoglalását.⁴¹ Konsztantinosz császár műve több fejezetében (DAI 13, 38, 40, 41) is utalt arra, hogy a magyarok a morvákat elűzték, földjüket elpusztították, és azon letelepedtek.⁴² Egy passzus utal csak arra, hogy a morva nép „maradékai szétszéledve a szomszédos népekhez, a bulgárokhöz, türkökhöz, horvátokhoz és a többi néphez menekültek”.⁴³ Ez utóbbi megjegyzés rávilágít arra, hogy a morva állam megszűnt létezni, a morvák pedig elhagyván országukat a szomszédos népekhez költöztek. Az említett népek közül kettő a magyar törzsszövetség szomszédja volt; a bolgárokat Konsztantinosz keleti, a horvátokat déli szomszédként említette.⁴⁴ Sajátságos ellentmondás, hogy a morvák nemcsak a Kárpát-medencével délnyugat felől határos horvátokhoz, illetve délkelet felől

³⁷ Kristó 1980a: 157–158, 166; Tóth 2011: 123–124.

³⁸ A Szvatoplukkal való szövetségkötésre (fehér ló monda) vö. Szegfű, L. 1989, *Equus fabulosus*. In: Kulcsár, P. – Máder, B. Monok, I. (szerk.), *Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára*. Szeged: JATE Központi Könyvtára, 31–46; Tóth 2011: 124–126.

³⁹ Tóth, S. L. 2010b, A 890-es évek magyar kalandozásai és a honfoglalás. In: Font, M. – Fedeles, T. – Kiss, G. (szerk.), *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Pécs: Pécsi Egyetem, BTK, Középkori és Kora Újkori Tanszék, 189–201.

⁴⁰ Kristó 1996: 93–94.

⁴¹ Uo., 130–131; Tóth 2010a: 62.

⁴² DAI: 64–65, 172–173, 176–177, 180–181, 182–183; Moravcsik, Gy. 1984, *Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 37, 45, 48, 49, 50 (továbbiakban: ÁMTBF).

⁴³ DAI: 180–181. (41. fejezet)

⁴⁴ Uo., 178–179. (40. fejezet)

szomszédos bolgárokhoz menekültek, hanem a türkökhöz, azaz az országukat elfoglaló magyarokhoz is. A X. századi *Naum-legenda* szerint „eljöttek az ugrok, egy peon nép, és elfoglalták földjüket [ti. a morvákét – *T. S. L.*] és elpusztították azt. Mert akiket az ugrok nem ejtettek foglyul, a bolgárok közé futottak. És elnéptelenedett földjük az ugrok hatalmában maradt”.⁴⁵ Konsztantinosz császárral elentétben a magyarokat e forrás nem türknek, hanem szláv megnevezéssel ugrinak titulálja. A forrásból az is kitűnik, hogy nem mindenki menekült el, hanem a morvák egy részét foglyul ejtették a magyarok, más részük menekült délkeleti irányba, a bolgárokhoz.⁴⁶ A bizánci szemlélet a Kárpát-medence keleti felére koncentrált, ezért a magyar honfoglalás Bizánc számára a morva területek pusztítását, a magyarok itteni letelepedését és a Szvatopluk fémjelezte Nagy Morávia (Ómorávia vagy Régi Morávia) bukását jelentette.⁴⁷ A későbbi orosz őskronika, a PVL szerint „az ugrok elűzték a volohokat [ti. a frankokat – *T. S. L.*], és örökölték azt a földet, és letelepedtek a slovénekkel [ti. szlávokkal – *T. S. L.*], alávetvén őket maguknak, és azóta nevezik ugor földnek”.⁴⁸ A PVL kései híradása annyiban tér el Konsztantinosz és a *Naum-legenda* tudósításaitól, hogy a magyarok (ugrok) fő ellenfeleinek nem a szlávokkal azonosítható szlovéneket, hanem a frankokat (volochok) nevezi.⁴⁹ A másik különbség, hogy az orosz őskronika a szlovéneket egységes népnek tünteti fel: „egy szlovén népet alkottak ugyanis, és a Duna mentén éltek a slovének, akiket az ugrok meghódítottak, és Morávia és a csehek és ljachok [ti. lengyelek – *T. S. L.*] és a poljánok, akiket most rusinak [ti. ruszoknak, oroszoknak – *T. S. L.*] hívnak”.⁵⁰ A PVL értelmezésében a szlovén voltaképpen általánosságban szlávokra utal, akik nem feltétlenül azonosíthatóak a morvakkal. A volochok elűzése Pannóniára, a dunántúli részekre vonatkozatható. A kortárs Regino leírása szerint a magyarok (ungri) először is „a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak”, majd „ismétlődő, ellenséges támadásokkal törtek be a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire”.⁵¹ Regino tudósítása a magyar honfoglalást előkészítő hadjáratokat, kalandozásokat írja le, és egyértelművé teszi, hogy a Kárpát-medence ekkor több állam határterülete volt. A 894-es évnél Regino azt is megemlíti, hogy Szvatopluk, a „morva szlávok uralkodója” országát „a fiai csak rövid ideig, szerencse nélkül kormányozták, mert a magyarok mindent

⁴⁵ Kristó, Gy. (szerk.) 1995, *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged: Szege-di Középkorász Műhely, 169 (H. Tóth Imre fordítása). (= Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.) L. továbbiakban: HKÍF.

⁴⁶ Konsztantinosz és a *Naum-legenda* összevetésére a hasonlóságok hangsúlyozásával vö. Kristó 1996: 130–131.

⁴⁷ Tóth 2010a: 62.

⁴⁸ HKÍF: 175. (Ferincz István fordítása)

⁴⁹ Tóth 1999: 162.

⁵⁰ HKÍF: 175. (Ferincz István fordítása)

⁵¹ Uo., 198. (Kordé Zoltán fordítása)

földig romboltak”.⁵² A kortárs *Fuldai Évkönyv* a 896-os évnél megemlíttette a bolgár–magyar harcok kapcsán, hogy Arnulf keleti frank császár „Pannónia védelmét a Mocsárvárral együtt vezérére, Braszlavra bízta”.⁵³ Braszlav (Brazlavo) a Dráva és Száva közti tartomány frank hűbéres vezetője volt, akire 896-ban Pannóniát is ráruházta Arnulf császár, a magyarokkal és a morvákkal szembeni óvintézkedésként.⁵⁴ Négy évvel később, 900 őszén a *Fuldai Évkönyv* tudósítása szerint bajor hadjáratuk végén „a magyarok visszatértek oda, ahonnan jöttek, övéikhez Pannóniába”.⁵⁵ Pannónia megszállásával a magyar honfoglalás lényegében lezárult.

A Kárpát-medencében való magyar megtelepedés kétségtelenül fontos volt az itt élő vegyes összetételű, de zömében szláv népesség szempontjából.⁵⁶ A történeti források alapján hangsúlyozni kell azt, hogy bár a Kárpát-medence őslakosságának egy része valóban elmenekülhetett – leginkább déli irányba, a horvátokhoz (a pannóniai lakosság) és a bolgárokhoz (a Dunától keletre levő terület lakossága) – jelentős részük helyben maradhatott a magyarok „foglyaiként”, alávetett és adózó népességként.⁵⁷ A honfoglalás során előbb, 894–895-ben a Dunától keletre levő terület került magyar kézre. Ennek jelentős része morva fennhatóság alatt lehetett. Felmerült ugyanakkor a történeti kutatásban, hogy két Morávia is létezett; a Dunától északra levő „Kis” Morávia és Szvatopluk Nagy Moráviája délen, a Dráva-Száva között, vagy a Duna-Tisza között, vagy a Temesközben.⁵⁸ Nézetem szerint a frank hűbéres tartomány, Morávia a Dunától északra, a Felvidéken lehetett. A konstantinoszi „Nagy Morávia” kifejezés „rég, egykori” Moráviát je-

⁵² Uo., 199.

⁵³ Uo., 191. (Géczi Lajos fordítása)

⁵⁴ Tóth 2010a: 46, 53.

⁵⁵ HKÍF: 192. (Géczi Lajos fordítása)

⁵⁶ A kárpát-medencei népekre a honfoglalás előtt vö. Kristó, Gy. 2003, *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*. Budapest: Lucidus Kiadó, 23–35.

⁵⁷ Tóth 1999: 163.

⁵⁸ A déli Nagy Morávia elméletre vö. Boba, I. 1971, *Moravia's history reconsidered: A reinterpretation of medieval sources*. The Hague: Martinus Nijhoff; magyar fordítására vö. Boba, I. 1996, *Morávia története új megvilágításban: Kísérlet középkori források újraértelmezésére*. Budapest: METEM (Petrovics István fordította, a latin szöveg Sz. Galántai Erzsébet fordítása); Püspöki Nagy, P. 1978, Nagy Morávia fekvéséről. *Valóság* 21, № 11, 60–82; Kristó 1980a: 162–163; Senga, T. 1983, Moravia bukása és a honfoglaló magyarok. *Századok* 117, 307–345; Bowlus, C. R. 1995, *Franks, Moravians and Magyars: Struggle for the Middle Danube, 788–907*. Philadelphia: University of Philadelphia Press; Eggers, M. 1995, *Das „grossmährische Reich” Realität oder Fiktion? Eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert*. Stuttgart.

lent, amelyet a magyarok megszálltak, elfoglaltak.⁵⁹ Moráviát 892-ben a keleti frankok és a magyarok közösen támadták, 902-ben már egymással harcoltak Morávia területén, ami arra utalhat, hogy osztoztak az önállóságát veszített morva területen.⁶⁰ A Dunától keletre levő terület déli részén, az Alföldön bolgár fennhatóságot tételezhetünk fel.⁶¹ A keleti frank uralom alatt levő Oriens részeként Pannónia (Dunántúl) területén a korábban Pribina, majd Kocel vezette, Mosapurc központú frank tartományt a honfoglalás idején Braszlavra bízta Arnulf császár. Etnikai szempontból Morávia területén nyugati szláv, morva népességet tételezhetünk fel, amelynek egy része helyén maradt.⁶² A Dunától keletre levő térségben morva és bolgár uralom alatt túlélő avar (várkony) és onogur népességet tételezhetünk fel, amely a honfoglalás idejére részben elszlávosodhatott.⁶³ Az avarok legnagyobb számban bizonyonnyal a Dunától keletre, a Nagyalföldön lakhattak, amelyet Regino az avarok „pusztáinak” (solitudines Avarum) nevez, és bizonyonnyal nem lakatlan területet jelöl, hanem olyan területet, ahol az avarok nomadizálhattak.⁶⁴ Erdélyben és a Maros-vidéken bolgár-török, bolgár-szláv és kis számban keleti szláv népességet feltételezhetünk.⁶⁵ A Dunától nyugatra, Pannóniában és a Felső-Duna vidékén szlávok vagy pannónszlávok, avarok, onogurok, németek, és talán túlélő germán gepidák lakhattak.⁶⁶ A pannóniai szlávok délszláv, ún. kajszlovén nyelvű népességet jelentettek. Ennek jelenlétét a nyelvészeti kutatás a földrajzi nevek, elsősorban hely- és vízrajzi nevek szláv eredetével (vagy szláv közvetítésével) bizonyította a Dunántúlon.⁶⁷ E népességgel voltak a magyaroknak a legintenzívebb nyelvi érintkezései Pannónia 900. évi megszállása után. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy régi szláv jövevényszavaink jelentős része szerb–horvát–szlovén párhu-

⁵⁹ A déli Nagy Morávia elmélet bírálatára vö. Bálint, Cs. 1996, *Magna Moravia a magyar Alföldön? Századok* 130, № 4, 992–999.

⁶⁰ Tóth 2010a: 56.

⁶¹ A kései Anonymus fiktív Salán és Glad vezéreinek szállásterületei és bolgár kapcsolatai, illetve a *Fuldai Évkönyv* 892-es sóbányákra (Erdélyben?) utaló adatai alapján tételeztek fel bolgár fennhatóságot, vö. Székely, Gy. (főszerk.) – Bartha, A. (szerk.) 1984, *Magyarország története I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 370–373 (Bóna, I. írta); Kristó 1995a: 138–139.

⁶² Kristó 1995a: 138; Kosztolnyik, Z. J. 2002, *Hungary under the early Arpads, 890s to 1063*. New York: Columbia University Press, 6.

⁶³ Kristó 2003: 32–33.

⁶⁴ Szádeczky-Kardoss, Samu 1993, Még egyszer Regino és a korabeli magyarság. In: Lőrinczy, G. (szerk.), *Az Alföld a 9. században*. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 231–233.

⁶⁵ Kristó 1995a: 138, 1996: 96–97; H. Tóth 1996: 76; Kosztolnyik 2002: 6.

⁶⁶ Kristó 1996: 98, 2003: 25, 35; H. Tóth 1996: 76.

⁶⁷ Kniezsa, I. 1938, Magyarország népei a XI. században. In: Serédi, J. (szerk.), *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulójára I–III*. Budapest: Szent István Társulat, II, 365–472; Kristó 1995a: 264–265, 2003: 27–32; H. Tóth 1996: 76.

zamokat mutat az újabb kutatások szerint. E nyelvjáráscsoporton belül is a szerb–horvát egyezések „vezetnek”.⁶⁸ A másik jól „körülhatárolható szláv nyelvjárás” leginkább a „bolgárszlávval mutatott közös vonásokat”.⁶⁹ A bolgár/bolgár–szláv jelenlétet a Dunától keletre, a Duna-Tisza közén, a Maros-közön és Erdélyben feltételezte a történeti-nyelvészeti kutatás.⁷⁰

Tárgyalnunk kell olyan fontos, de aligha megoldható kérdést a X. századi, honfoglalás utáni magyar–szláv vonatkozásban, mint a magyar törzsszövetség és az őslakosság, főként a korántsem egységes szlávok létszáma, aránya. Utóbbi morvaszláv, pannonszláv és bolgárszláv csoportokra oszthatjuk. A honfoglaló lovasnomád magyarság létszámát a korábbi, XIX–XX. század eleji kutatás aránylag csekélyebbnek (80–120 ezer) tételezte fel, mint a Kárpát-medence alávetett, főként szlávoknak vélt őslakosságot.⁷¹ Az 1930-as évektől tért nyert az elképzelés, hogy „a magyarság számát a honfoglalás korában nagyon csekélyre nem tehetjük, mindenesetre az itt talált népekét messze felül kellett múlnia, és hogy a magyarság nemcsak mint uralkodó felső réteg telepedett rá az őslakókra, hanem nagyszámú finnugor nyelvű magyar szolgaréteget kellett magával hoznia, amely aztán az itt talált meghódított szolgaréteggel összekeveredve azt teljesen felszívta magába”.⁷² A későbbi történeti kutatás már nagyszámú, 400–500 ezres honfoglaló magyarsággal számolt, amely legalább kétszeresen felülmúlta az itt talált, főként szláv lakosságot.⁷³ Újabban megint felmerült a magyarok nomadizmusának lehetősége, és ennek megfelelően egy jóval alacsonyabb, 100–120 ezer fős honfoglaló népesség.⁷⁴ Az őslakosság létszámát ennek másfél-kétszeresére, azaz 150–250 ezer főre becsülték.⁷⁵ Magyar vonatkozásban a muszlim források, jelesen a Dzsaháni-hagyomány szolgál kiindulópontul, amely szerint „főnökük 20 ezer lovassal

⁶⁸ Richards, R. O. 2003, *The Pannonian Slavic Dialect of the Common Slavic Proto-Language: The View from Old Hungarian*. Los Angeles: University of California; vö. Zoltán, A. 2004, A magyar nyelv régi szláv jövevényszavai és a szláv nyelvtörténet. *Kisebbségkutatás* XIII, № 4, 671–674; Uő. 1996, A magyar–szláv érintkezések kezdetei és fázisai. *Életünk* № 6–7, 634–648.

⁶⁹ Zoltán 1996, 2004.

⁷⁰ H. Tóth 1996: 78–79.

⁷¹ Vö. Györffy, Gy. 1963, Magyarország népessége a honfoglalástól a XIV. század közepéig. In: Kovacsics, J. (szerk.), *Magyarország történeti demográfiája: Magyarország népessége a honfoglalástól 1949-ig*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 45–62; Kristó 1995a: 129–133.

⁷² Kniezsa 1938: 454–455.

⁷³ Györffy 1963: 46–48; további szakirodalomra vö. Kristó 1995a: 132.

⁷⁴ Kristó 1995a: 133–137.

⁷⁵ Uo.: 137–144; Kristó 2003: 34–35.

vonul ki”.⁷⁶ Ha ezt a toposzszerű adatot egyáltalán elfogadjuk a katonáskodó rétegre, akkor is a társadalom nomád vagy félnomád jellegétől függ, hogy alacsonyabb (1:4, 1:5, 1:6) szorzószámmal számolunk-e a harcosok és családjaik között, vagy pedig nagyszámú magyar földművelő réteget (80 ezer fő) adunk a harcosok létszámához, és ehhez viszonyítjuk a fenti szorzótényezőt.⁷⁷ Ugyanakkor egyáltalán nem rendelkezünk még ilyen toposzjellegű adattal sem az őslakosság vonatkozásában. Pilgrim passauai püspök 973 körül azt írta, hogy a „keresztények pedig azon nép (ti. a magyarok – *T. S. L.*) nagyobb részét teszik ki, akiket a világ minden részéből fogolyként hurcoltak oda”.⁷⁸ A forrás egyértelműen utal arra, hogy a kalandozó hadjáratok révén behurcolt keresztény foglyok létszáma felülmúlta a magyarokét, és ebbe beleérthető a Kárpát-medence őslakossága is, akiket a honfoglalók szintén alávetettek. Ebből ugyan lehet a X. századi „magyarok számának alacsony voltára” következtetni,⁷⁹ de tekintettel arra, hogy ez vonatkoztatható az Etelközből magukkal hozott szláv szolgákra és a X. századi kalandozások során behurcolt foglyokra, nem állapítható meg a honfoglaló magyarság és a helyben maradó őslakosság, a szlávok aránya. Nem térek ki itt a X. századi régészeti anyag etnikai minősítésének, keltezésének problémáira, a régészeti leletanyag embertani tanulságaira, illetőleg a honfoglaló magyarság és a szlávok életmódjának minősítésére sem, mert ezek túlfeszítenék jelen tanulmány kereteit.⁸⁰ Bizonyos az, hogy egyelőre nem állapíthatók meg a beköltöző magyarok és az őslakosság, azon belül pedig a szlávok népességi arányai. Mindenképpen az uralkodó etnikum, a magyarság vált dominánssá a Kárpát-medencében, nemcsak politikai, hanem nyelvi vonatkozásban is, és az őslakosság asszimilálódott politikailag és nyelvileg is a magyarokhoz.⁸¹ Az asszimiláció során ugyanakkor az itt talált és behurcolt alávetett népesség jelentős hatást is gyakorolt a magyar törzsszövetségre, amely jövevényszavainkban tükröződik. Ezek közül legjelentősebb szláv jövevényszavaink mennyisége (9,36%), amely meghaladja mind török, mind pe-

⁷⁶ HKÍF: 32 (Ibn Ruszta), 35 (Gardézi); Zimonyi 2005: 35 (Ibn Ruszta), 37 (Gardézi)

⁷⁷ Kristó 1995a: 132; Tóth 2010a: 120–121.

⁷⁸ Pilgrim levelére vö. Kristó, Gy. (szerk.) 1999, *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 25 (Dér Terézia és Galántai Erzsébet fordítása). (= Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.)

⁷⁹ Kristó 1995a: 144.

⁸⁰ A szlávok és a magyar köznép életmódja, illetőleg az ehhez kapcsolódó nomád-félnomád vitára a legújabbban vö. Takács, M. 1997, A 10. századi magyar-szláv viszonyról és a honfoglaló magyarok életmódjáról (Néhány megjegyzés Kristó Gyula: A magyar állam megszületése című könyvéről). *Századok* 131, 168–215; Révész, L. 1997, Kristó Gyula könyvéről. *Századok* 131, 215–233; Kristó, Gy. 1997, A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről: Rendhagyó válasz bírálóimnak. *Századok* 131, 234–275.

⁸¹ Kristó 1995a: 146; Kosztoľnyik 2002: 8.

dig német jövevénytiszavaink számát.⁸² Joggal hangsúlyozta azonban a régebbi kutatás azt, hogy – noha a szláv hatás nyelvünkre összességében nagy volt –, az egyes szláv nyelvek „külön-külön azonban nem gyakoroltak nagyobb hatást nyelvünkre, mint bármely más nyelv, amellyel nyelvünk története során érintkezésbe került”.⁸³ Hasonló nézet szerint „a magyar nyelv szláv elemei azonban távolról sem jelentenek valami egységes hatást a magyarra. A magyarság sohasem érintkezett az ősszlávokkal, csak az egyes szláv népekkel volt kapcsolatban”.⁸⁴ A legújabb nyelvészeti felfogás úgy értelmezi ezt, hogy mivel az ősszláv nyelv még nem esett szét a mai szláv nyelvek elődeire a XII. század előtt, ezért „a szláv–magyar nyelvi kapcsolatok legrégebbi szakaszában (IX–XI. század) a magyarság nem is érintkezhetett még mai értelemben vett egyes szláv nyelvekkel [...] csupán a – felbomlófélben lévő – ősszláv nyelv egyes dialektusaival kerülhetett kapcsolatba”.⁸⁵ Történeti oldalról pedig azt valószínűsítették, hogy a szlávok „nem lévén nomádok, nem egyben, nem egy tömegben kerültek be a magyar nomádállamba, hanem szanaszét, szórta elhelyezkedő földműves falvaikban éltek. Nyelvi egységesítő (integratív) hatásuk erősen korlátozott volt”. Így a magyarok leszármazottai nem azonnal keveredtek a szlávokkal, hanem csak évszázadokkal a honfoglalást követően.⁸⁶

A magyar törzsszövetség nemcsak a Kárpát-medencén belüli alávetett, fennhatósága alatt élő, eltérő szláv dialektust beszélő népeiséggel érintkezett, hanem a törzsszövetség szállásterületén kívül eső szláv népekkel is változó kapcsolatban állt a honfoglalás után, a X. században. A morvák északi törzsterületének egy része már 902-ben kezükre kerülhetett.⁸⁷ Négy évvel később a szászokkal határos szláv dalamancok (dalamincek) területén keresztül tört be egymás után, egyeztetés nélkül két magyar sereg. A dalamancok a magyarok szövetségesei voltak, vélhetően a magyarok pusztítását elkerülendő szövetkeztek velük, és irányították őket a szász területek felé.⁸⁸ Északon a fehér horvátokkal változó viszonyt alakítottak ki a magyarok. Konsztantinosz császár X. század közepi tudósítása

⁸² Papp, F. 1967, A magyar szókinccs gépi feldolgozásának egyes eredményei és további problémái. In: Imre, S. – Szathmári, I. (szerk.), *A magyar nyelv története és rendszere: A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai (1966. augusztus 24–28)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 521; vö. Zoltán 2004.

⁸³ Melich 1910: 31.

⁸⁴ Kniezsa, I. 1942, Magyar–szláv nyelvi érintkezések. In: Szekfű, Gy. (szerk.), *A magyarság és a szlávok*. Budapest: Budapesti Kir. Magyar PPTE, BTK Magyarástudományi Intézete – Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 178.

⁸⁵ Zoltán 2004.

⁸⁶ Kristó 1995a: 146.

⁸⁷ Makk, F. 1996, *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 2. kiadás, 8. (= Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.); Tóth 2010a: 56, 190.

⁸⁸ Kristó 1980a: 235–236; Makk 1996: 11; Tóth 2010a: 191.

szerint az északi pogány, Fehér Horvátországot „folytonosan fosztogatják [...] a frankok, türkök [ti. magyarok – *T. S. L.*] és besenyők”.⁸⁹ A fehér horvátok ellen tehát vezethettek portyákat a magyarok a X. század első felében, még ha ezek gyakoriságát nem is ismerjük.⁹⁰ Feltevés szerint a magyarok 927 után, – amikor Péter cár került hatalomra Bulgáriában és békét kötött Bizánccal – vezethettek közös hadjáratokat a fehér horvátok ellen az ősi ellenséggel, a besenyőkkel együtt.⁹¹ Konsztantinosz arról is megemlékezett, hogy a fehér horvátok Ottó szász király (936–973) alattvalói, és „összeházasodnak a türkökkel [ti. a magyarokkal – *T. S. L.*], s velük jó barátságban élnek”.⁹² Egy értelmezés szerint a 940-es években, Falicsi nagyfejedelemsege idején „véget értek a fehér horvátok elleni háborúk, s a magyar dinasztia több tagja (talán maga a nagyfejedelem is) a fehér horvátokkal létesített családi összeköttetést”.⁹³ A magyarok déli irányban is változó kapcsolatban álltak a szláv népekkel. Támadásokat intéztek a szerbek és a déli, tengerparti horvátok ellen is.⁹⁴ Az őket a honfoglaláskor legyőző Simeon bolgár uralkodóval (893–927) tudatosan kerülték a konfliktust a magyarok, és a besenyőkkel is. Sőt 917-ben csatlakoztak a Bizánc elleni bolgár és besenyő hadjáratához, és a győztes ankhialosi csatában is részt vettek.⁹⁵ Péter bolgár cár (927–969) uralkodása alatt változott a magyar–bolgár viszony, ekkor ugyanis békét kötött Bizánc és Bulgária. Ezt követően a magyarok besenyő szövetségben vezettek hadjáratot Bizánc ellen, bizonyosan Bulgárián keresztül.⁹⁶ A magyarok immár önállóan 943-ban is hadjáratot indítottak Bizánc ellen, de ekkor 5 évre békét kötöttek adófizetés fejében velük. Hasonlóképpen megállapodhattak a bolgárokkal is.⁹⁷ Ezután 948-ban Bulcsú karha és Termacsu járt Konstantinápolyban, és újabb 5 évre meghosszabbították a békét. Ez a bolgárookra is vonatkozhatott.⁹⁸ Az öt év lejáta után a gyula fordult meg Bizánccal és újította meg a békét újabb öt évre, ami szintén érvényes volt a bolgárookra is.⁹⁹ Bizánccal és Bulgáriával így 15 éven át adófizetés fejében béke volt. A két említett követjárás során a magyar vezetők, Bulcsú és a gyula

⁸⁹ DAI: 151–153 (31/83–87); ÁMTBF: 39.

⁹⁰ Makk 1996: 14; Tóth 2010a: 189.

⁹¹ Makk 1996: 16.

⁹² DAI: 142–143 (30/71–75); ÁMTBF: 39.

⁹³ Makk 1996: 18.

⁹⁴ Uo., 14.

⁹⁵ A *Szent György csodái* (Miracula sancti Georgii) említi a Bizánc ellen támadók között a magyarokat (ungri és türk néven) a bolgárokkal stb. együtt, l. ÁMTBF: 77, 79; értelmezésére vö. Makk 1996: 15; Tóth 2010a: 195.

⁹⁶ Makk 1996: 16; Tóth 2010a: 200; Bóna, I. 2000, *A magyarok és Bizánc a 9–10. században*. Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 62–63.

⁹⁷ Makk 1996: 17; Bóna 2000: 63; Tóth 2010a: 203.

⁹⁸ Makk 1996: 17; Bóna 2000: 63.

⁹⁹ Makk 1996: 17.

megkeresztelkedtek. Ekkor kezdődött meg bizánci kezdeményezésre a keresztény térítés a magyar törzsszövetség területén, missziós püspökség létesült a gyula törzsterületén (Hierotheosz volt az első püspök). A bizánci térítésben bizonyos szláv szerzetesek közreműködtek, ez tükröződik a magyar keresztény terminológia kisebb, bolgár-szláv szókincsében.¹⁰⁰ A hosszú békeidőszak után, 959-ben újabb magyar hadjárat indult Bizánc ellen Apor vezetésével Bulgárián át, de a kalandozók vereséget szenvedtek.¹⁰¹ Hasonlóan háború folyt a térségben 961-ben, Thrákiában, amely magyar vereséggel végződött.¹⁰² Két év múlva, 963-ban Péter bolgár cár vállalta, hogy bizánci évpénz fejében próbálja feltartóztatni a magyar csapatokat.¹⁰³ Ez azonban nem járt sikerrel, így Péter cár 965-ben már szövetséget kötött a magyarokkal, és átengedte a magyarokat Bizánc ellen. A magyarok cserébe vállalták, hogy nem pusztítják Bulgáriát.¹⁰⁴ 968-ban és 969-ben is újabb magyar hadjáratokra került sor.¹⁰⁵ 970-ben Szvjatoszlav orosz nagyfejedelem vezetésével orosz, bolgár, besenyő és magyar sereg támadt Bizáncra, de Arkadiopolisz váránál 970 őszén nagy vereséget szenvedett a bizánci seregtől.¹⁰⁶ A kalandozások kényszerű lezárulása után, Géza nagyfejedelemsége (972–997) alatt békés, dinasztikus kapcsolatok jellemezték a környező szláv népekkel való viszonyt. Géza öccse, Mihály a 980-as években orosz házasságot kötött. E házasságból születtek fiai, Vászoly (Vazul) és Szár László.¹⁰⁷ A lengyel uralkodó családdal, a Piastokkal is dinasztikus kapcsolat épült ki. Ezt a fehér horvátokkal való dinasztikus kapcsolatok folytatásának tekinthetjük. Mieszko fejedelem fia, Bolesław feleségül vette Géza fejedelem egyik lányát. E házasság azonban nem volt hosszú életű, mivel 989-ben Bolesław elküldte magyar feleségét.¹⁰⁸ A sort 995-ben a bolgár trónörökös, Gavril Radomir magyar házassága zárta, aki Géza másik lányát vette el.¹⁰⁹ Géza nagyfejedelem utódja, Vajk (István) sorra számolt le potenciális

¹⁰⁰ A bizánci térítésre és a szláv szerzetesek szerepére a misszióban, vö. H. Tóth, I. 1981, Adalékok a korai magyar–szláv egyházi és kulturális kapcsolatok kérdéséhez. In: Makk, F. (szerk.), *Fejezetek a régebbi magyar történelemből*. Budapest: Tankönyvkiadó, 55–71; H. Tóth 1996: 79–80.

¹⁰¹ Kristó 1980a: 293–294; Makk 1996: 23; Tóth 2010a: 205.

¹⁰² Kristó 1980a: 294–295; Makk 1996: 23; Tóth 2010a: 205.

¹⁰³ Makk 1996: 23; Tóth 2010a: 206.

¹⁰⁴ Makk 1996: 23; Bóna 2000: 64; Tóth 2010a: 206.

¹⁰⁵ Kristó 1980a: 295–296.

¹⁰⁶ Az arkadiopoliszi csatára vö. Johannes Scylitzes tudósítása, I. ÁMTBF: 86–89; Kristó 1980a: 298; Makk 1996: 25; Bóna 2000: 64; Tóth 2010a: 206.

¹⁰⁷ Györffy, Gy. 1977, *István király és műve*. Budapest: Gondolat Kiadó, 91; Makk 1996: 38; Tóth 2010a: 234.

¹⁰⁸ Hóman, B. 1938, *Szent István király*. Budapest: Szent István Társulat, 108; Makk 1996: 39; Tóth 2010a: 234.

¹⁰⁹ Hóman 1938: 108; Makk 1996: 40; Tóth 2010a: 234.

ellenfeleivel (Koppány karha, Prokuj gyula, Ajtony), és megkoronázásával a magyar törzsszövetség keresztény királysággá vált a XI. század első évtizedére.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a magyar törzsszövetség etelközi tartózkodása során elsősorban a keleti szláv törzsekkel érintkezett. A IX. század második felében gyakran vezetett ellenük fogolyszerző hadjáratokat, élelmiszeradóra kötelezte őket. A nyugati szlávokkal, a morvákkal alkalmi kapcsolataik voltak, szövetkeztek velük a frankok ellen, illetőleg frank szövetségben portyáztak Moráviában. A déli szlávok közé sorolható bolgárokkal is időnként szövetkeztek a bizánciak ellen, időnként pedig bizánci szövetségben kalandoztak Bulgáriában. A honfoglalás új helyzetet teremtett a magyar–szláv kapcsolatokban. A magyarok kárpát-medencei hazájukban vegyes (szláv, avar, onogur, német, gepida) őslakosságot találtak, amely részben helyén maradt és magyar fennhatóság alá került. Az őslakosság zöme szláv (morvaszláv, pannonszláv, bolgár-szláv) vagy elszlávosodó etnikum (avar, onogur) volt, akik hosszú idő alatt asszimilálódtak a domináns magyar etnikumba, és jelentős gazdasági, társadalmi, kulturális és nyelvi hatást gyakoroltak. Megállapíthatatlan ugyanakkor, hogy a magyar törzsek és a hozzájuk csatlakozó kazár–kavar törzsek vagy pedig a vegyes összetételű, zömében szláv őslakosság volt-e nagyobb létszámú. A magyar törzsszövetség X. századi külpolitikájában a szomszédos szláv népekkel való kapcsolat valamivel kisebb szerepet játszott, mint a IX. században. A nyugati szláv törzseket (karantánok, morvák) részben uralmuk alá vetették, részben pedig alkalmi szövetségben álltak velük (dalamancok, fehér horvátok) vagy háborúztak ellenük. A déli szláv népek ellen (horvátok, szerbek, bolgárok) hasonlóképpen portyáztak vagy alkalmi szövetségre léptek velük. A kalandozások 970. évi lezárulása után a szövetséges, dinasztikus kapcsolatok kerültek előtérbe, főleg a nagyfejedelmi család esetében.